

100 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА ПРОФЕСОР Д-Р ЖИВКО СТАЛЕВ

ВЪЗХВАЛА НА ПРАВОТО*

Живко Сталев

Гледам на честването на моята 80-годишнина не само и не толкова като израз на зачитане на моя скромнен принос за правната наука и практика, колкото като израз на зачитане на самото право.

След дългите години на правен ниҳилизъм, в периода на духовна и правна криза, неизбежна при радикалния преход, който преживяваме от един към друг строй, е налице остра нужда да бъде издигнат престижът на правото. Ние искаме да бъдем правова държава. Ние трябва да станем такава държава.

Характерно за правовата държава е, че в нея основните човешки права и свободи, заедно с правото, което ги обезпечава, са върховна обществена ценност. Затова правото в правовата държава трябва да бъде обкръжено с уважение и зачитане, да бъде облъхано с вяра и надежда, толкова повече, че то наистина ги заслужава.

То ги заслужава, защото е необходимо условие за съществуване на обществото, така че го съпътства от деня на неговото възникване и ще го съпътства, докато то съществува. То е така дълголетно, както е дълголетна историята на човечеството. Но то е не само дълголетно. То е велико творение на човешкия дух и на човешката цивилизация – едно от първичните техни постижения. То е толкова многостранно и сложно, че и досега най-добрите умове в правната наука спорят относно неговата същност и определение. То има не само национално, но и световно съществуване. В световен мащаб то ни се представя като удивително съзвездие от стотици правни системи, над които стои международното право. Във всяко общество и във всяка държава правото е призовано да изпълнява и изпълнява изключително важни обществени функции.

Когато започнах моите занимания с правото, то ми се представяше само със своето **нормативно битие** – само като съвкупност от нормативни актове и извлечени от тях, чрез тълкуването им, правни норми, т.е. като нещо, което съществува само в сферата на дължимото – като предписан от закона модел за поведение. Чрез норма-

* Слово, произнесено на 28.05.1992 г. по случай честването на 80-годишния му юбилей в Аулата на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Издание на Българската търговско-промишлена палата, 1992.

тивното си битие правото обезпечава масов еднообразен стандарт за законосъобразно поведение, така че води до неговата унификация и предвидимост. Чрез тях то е гаранция за правна сигурност и правно равенство, а следователно и за еднакъв правен старт в живота.

Правото има обаче не само нормативно битие. **То е и социална реалност.** Тя обхваща не само изпълнението на възложените от правото задължения и упражняването на създадените от него субективни права, но и тяхното нарушаване. Правото е отговор на обществени нужди. То решава обществени проблеми и трябва да държи сметка за естеството на обществените отношения, които подлежат на уредба, ако иска да бъде ефикасно. От друга страна, като могъщ стимул за поведение, то е изключително важен фактор за обществени промени. Това причинно въздействие на правото сега се развива пред нашите очи чрез смяната на политическата и икономическата система, която се осъществява с помощта на нови закони и затова се предхожда от тях. С други думи, социалното битие на правото ни се представя чрез една забележителна негова закономерност: непрекъснато превръщане на фактическото в нормативно и обратно – на нормативното във фактическо. Общественият живот ражда нужда от правна уредба и предопределя нейното съдържание, а веднъж създадена, тя, от своя страна, предизвиква заповяданото и желано от нея поведение.

Тази закономерност на правото се осъществява в човешкото съзнание чрез сложни преработващи психически процеси, с помощта на правни преживявания и правни убеждения. В тях се състои **психическото битие** на правото. За разлика от морала, правните преживявания и убеждения са двустранни: преживяващият субективното право смята, че едно друго лице е длъжно да се съобрази с него, а преживяващият правното задължение смята, че едно друго лице има субективното право да изисква изпълнението на задължението. Съвпадащите правни убеждения на насрещните правни субекти водят до съвпадащо тяхно поведение. Именно затова правото е психическата основа за координирано поведение, а чрез него и за социална кохезия. Много от правните убеждения имат позитивноправна опора в лицето на създаденото от държавата право (т.нар. официално право). Други възникват в индивидуалното правно съзнание независимо от такава опора, по силата на индивидуални преценки за справедлива и разумна уредба на обществените отношения. В тези правни убеждения се състои интуитивното право. Способността то да бъде изработвано може да се счита за вродена и затова естествена, тъй като е плод на хиляди и хиляди години обществено съжителство. Официално и интуитивно право са в постоянно взаимодействие. Интуитивното право на законодателя ражда официалното право, а неговата ефикасност зависи от това дали е в съзвучие или конфронтация с масовото интуитивно право на гражданите. Но даже когато е в съзвучие с него, официалното право не може да разчита само на него. Наред с него официалното право използва и две други могъщи струни на човешката душа – интереса от облаги при законосъобразно пове-

дение и страха от санкции при правонарушение. Правната психика обхваща и тези мотиви като допълнителен стимул за желано от законодателя поведение.

Трите бития на правото са взаимно свързани и обусловени. Водещата роля принадлежи обаче на психическото битие на правото, защото и нормативното, и социалното битие на правото имат своята опора в човешкото съзнание. Преработката на фактическото в нормативно, създаването на правните разпоредби, тяхното тълкуване и възникването на стимулите за съобразено с правото или противно на правото поделение стават не другаде, а в човешката психика.

Във всички общества и държави правото изпълнява изключително важни обществени функции, които му придават качеството на първокласна обществена ценност.

Първата и най-старата от тези функции е **организационната**. Правото е в основата на всички организационни форми на обществото, било то национално или международно: семейство, най-различни дружества, сдружения, организации и съюзи, държави, международни организации са немислими без правото. То урежда техния строеж, техните органи, членствени отношения и дейност. Цели клонове на правото имат за предмет осъществяването на тази функция на правото. Между тях са конституционното, административното право, съдоустройството, семейното право, дружественото право във всичките му разклонения, трудовото право, доколкото урежда строежа на предприятието, междудържавното право, уреждащо международните организации. Без организационната функция на правото ние не можем да си представим нито една обществена структура.

Втората функция на правото е **разпределителната**. Правото е, което разпределя и прикрепва към различни носители най-разнообразни материални и духовни блага чрез правото на собственост и други абсолютни права. Правото е, което урежда движението на тези блага между членовете на обществото с помощта на договорите и другите правни сделки. С други думи, правото лежи в основата на икономическия живот на обществото. Няма икономическо отношение, което да не е едновременно и правно отношение. Затова икономика и право са неотделими. И понеже чрез икономиката се задоволяват най-разнообразни човешки нужди, правото се оказва абсолютно необходимо условие за живота на обществото и на човека. Съобразно с усложняването и разнообразяването на икономическите отношения все повече клонове на правото обслужват разпределителната функция на правото: гражданско, търговско и трудово право, превозно право, застрахователно право, банково право и т.н.

Посочените две функции на правото се обезпечават от неговата **защитна** функция. Тя е реакцията на правото срещу опасността от правонарушения и тяхното действително предприемане. Защото, макар и правното здраве да е нормалното състояние на правото, има и правни болести (престъпления, административни нарушения, незаконосъобразни държавни актове и правни сделки, неизпълнение на семей-

ни, трудови, граждански и търговски задължения). Защитната функция на правото е неговата имунна система. Като нея тя има две проявления: предпазна и възстановителна. Чрез заплахата със санкции правото въздържа своите адресати от правонарушения, а чрез възстановителната – дава на засегнатия от правонарушението дължимото и лишава правонарушителя от получената чрез правонарушението противозаконна облага. Нарочни клонове на правото обслужват защитната функция на правото: наказателно право, право на административните нарушения, конституционно, административно, гражданско и наказателно правосъдие, изпълнителен процес и несъстоятелност.

Четвъртата функция на правото е неговата **културно-възпитателна** функция. Чрез нея правото усъвършенства човешката психика и я облагородява. Прави човека по-социален, по-годен да зачита чуждите права и да изпълнява добросъвестно своите задължения. Важно проявление на тази функция е изграждането на правни навици, а чрез тях и на автоматизъм на поведението в желана от правото насока. Предизвиканият от правото автоматизъм на поведението не само спестява огромна лична и обществена енергия, но същевременно ускорява обществените процеси и ги прави предвидими.

Не зная дали и доколко съм успял в това кратко слово да разкрия убедително какво удивително и велико постижение на човешкия дух е правото. Но ако поне отчасти съм успял, нека ми бъде позволено да отправя към българските правници един апел. Нека положим всички усилия, когато създаваме или прилагаме нашето право, да се ръководим от максимата, че правото е изкуство за справедливото и разумното. Нека тези от нас, които са се посветили на правната наука, да изучават правото с преклонение и увлечение. Нека всички обкръжим правото с вяра и надежда в неговото бъдеще, в неговата изключителна обществена полезност.

Да живее правото, правото на нова, демократична България!